

AZ ÉN ÉS A SZEREP(EK) IDENTITÁSDISKURZUSOK ADY ENDRE KÖLTÉSZETÉBEN

KERESKÉNYI Sándor

Keywords: *narrative of identity, Self, modernism, role, tradition*

Abstract: The study discusses one of the most significant themes of Ady Endre (1877–1919), the most important Hungarian poet of the first half of the 20th century. This is the struggle of the poet to achieve a messianic or prophetic role which is, in the same time, fit in the terms of modernity. The early poetry is dominated by the Self which is omnipresent and overwhelming. Gradually, however, the poet starts to aspire for another identity, which is more close to the tradition, being a poet of the grieved and humiliated masses. Finally Ady assumes the role of the poet of the collectivity, in a manner which is quite close to the early trends of expressionism. The presentation of the Self is made on the grounds of a non-ideological poetry.

*
* *

Modernitás és modernizmus

Amíg a modernitás mint fogalom a gazdaság és a politika modernizációjának a megjelölésére szolgál, addig a modernizmus a modernizációt kísérő kulturális jelenségekre utal, az arra reagáló intellektuális érzékenységet jelöli¹. A modernitás és a modernizmus sokat vitatott viszonyának ellentmondásossága elsősorban abból ered, hogy az általuk leírt civilizációs és erkölcsi-értelmi szférák nem illeszkednek egymáshoz hézagmentesen. Igaz, a modernitás mindenféle modernizmus elengedhetetlen feltételét képezi, hiszen ez utóbbi az előbbi következetes, sőt szenvedélyes tagadásával szerez magának létjogosultságot. Ugyanakkor a modernizmus lényegében tagadja a modernitás eszmei és társadalmi előzményeit is. Mindehhez hozzátartozik, hogy bár magát a modernizmust a modernizáció hosszabb távú folyamatai generálják, a modernitás egyáltalán nem a vele adekvát tudati reprezentáció, mi több, meglehetősen torz tükrének mondható. A modernizáció látható következménye volt a beiskolázás és a jólét rohamos, illetve viszonylagos növekedése, az iparosodás, a közegészségügyi hálózat és az urbanizáció sok-sok mérhető előnye, így a modernitás mindenképpen úgy jelent meg, mint a társadalmi fejlődés szinonímája. A modernizmus azonban – Sigmund Freud találó kifejezésével élve – nem volt más, mint „rosszközérzet a kultúrában”, folytonos aggodalom valaminek az elvesztése miatt, hangsúlyozott „resziment”, többnyire tartós büntudattól kísérve.

Témánk szempontjából a nemzeti identitástudatban jelentkező módosulások és változások igényelnek fokozott figyelmet. A magyar századforduló előtt a liberális alkotmányosság termékeny szimbiózist alkotott az ún. közjogi szemlélettel, a történelmi alapokra helyezett nemzeti azonosságtudat ideológiájával (és közérzetével). Így a dualizmus (magyar közéleti közegben megjelenítődő) politikai legitimációját a liberalizmus és az (állam)nacionalista ideológia sajátos kombinációja biztosította. (Ez viszont meg is különböztette Magyarországot a Monarchia

¹ Gyáni Gábor, *Modernitás, modernizmus és identitásválság: a finde siècle Budapest*. Aetas, 2004.1.131.

másik felétől, ahol még nem került sor erre a fúzióra.) A magyar nemzetállam-építés dinamikája azonban a századfordulón kritikus szakaszába érkezett, ekkor ugyanis az etnikai nemzetfogalom kezdte kiszorítani az állam történelmi tradíciójára alapozott nemzetfogalmat. A 19. század végén a liberális alkotmányosság még megszentelt történelmi örökségnek számított, ám ez a mind agresszívabbá váló etnikai nacionalizmussal szemben egyre inkább defenzívába szorult. Ennek a jele volt az is, hogy a liberalizmus és nacionalizmus kiegyezés utáni szövetségének megannyi áldását élvező Budapest (és vele a nemzetfejlődés „kozmpolita” alternatívája) egyre erőteljesebb támadások középpontjába került. A liberalizmussal szembeni gyanakvást növelte a következményének gondolt etnikai, felekezeti és kulturális sokszínűség (és az általa gerjesztett feszültség), s míg a neokonzervativizmus égisze alatt nyílt formában feltört az antiszemitizmusba burkolt modernitáskritika, addig az egyre karakteresebb polgári mentalitás az „úr-ellenességet” írta zászlajára, miközben átfogó reformokat sürgetett és a modernizmussal kacérkodott². S míg a keményvonalas konzervatívok számára Budapest már az 1900-as évek elején „dekadens város” volt (később „a bűnös város”), a polgári nyilvánosságban kezdett gyökeret verni (nyilván elsősorban francia mintára) a dekadens gondolkodás- és magatartásformák dicsőítése (vagy legalábbis elismerése és felértékelése), a dekadencia egyfajta „méltóságteljes” kultusza. A párizsi (esetleg berlini vagy müncheni, netán bécsi) dekadensek nyomába szegődő „magyar betegek” és hanyatlók, az érzékenység és a kifinomultság megtestesítőiként a „hullás hőseinek” és az „új-jászületés bajnokainak” érezhették magukat. Hozzájuk képest az „egészségesek”, az „életerősek” tűntek olyanoknak, mint akik valójában a „haladás”, a „fejlődés” otromba kerékkötői³.

A hagyomány és az újítás harca már évtizedek óta folyt a kultúra és az irodalom területén, s ez a harc hovatovább kétpólusúvá tette a kor irodalmi művelődését is. A modernitásból mindkét oldalon (noha más-más módon) hasznot húztak ugyan, de míg az egyik oldal a modernizmus csökönös dezavualásával legitimálta magát, a másik a maga és a nemzet ősellenségeit a haladás-ideológiák megkérdőjelezőiben látta (a „progresszívek” lekicsinyelőiben). Két nagy olvasótábor keletkezett: az első az alacsonyabb intellektualitású (és modernitású) vidéki városok vagy falvak dzsentr-beállítottságú hivatalnokai, illetve birtokosi köreiből (valamint a hozzájuk hasonlítani kívánó alsó-középosztályban), a második a nagyvárosok polgárságának (felső középosztály, kereskedői és pénzügyi csoportok, lázadó lateinerek) és a vidéki elitértelmiségnek a körében. Az első középpontjában Herczeg Ferenc lapja, az Új Idők állt, kiadói stratégiájának a lényege pedig az volt, hogy a hagyományt viszonylag problémamentesnek, mindenképpen folytatandónak mutassa. A konzervatív, nemzeti tradíciójú, történelmi és társasági irodalmat (főleg regényt és novellát) igyekezett úgy „korszerűvé hangolni”, hogy a kisvárosi vagy vidéki élet „meghitt mozzanatait” többnyire családi-házassági-szerelmi bonyodalmak megoldására redukálja, kibékítően, kellő szentimentalizmussal és megbocsájtó komikummal. (Ami társadalombírálatot mégis felmutatott, azt is lényegében az egyéninek értelmezett alkati torzulásokkal magyarázta). A másik központ Kis József *A Hét* című lapja volt – a magyar művelődési modernizmus előtörténetének műhelye, s mint ilyen elsősorban az elemzés és a vallomás műfajainak ötvözője (az irodalmi szintű művelődési-társadalmi publicisztika bátorítója és természetesen az egyelőre visszafogott hagyománykritika ösztönzője), a polgári mentalitás immár következetes képviselője. Ez a mentalitás elsősorban fokozott alanyiségével, a társadalmi szubjektum bátor belső ábrázolásával tűnt ki, s gyakori műfaji átcsapásaival a líra javára. A *mi* világával szembeállította az én világát, s vállalta azt, hogy nyíltan szól a személyiség otthontalanságáról. Alaptémájává vált a közösségi kötelek válsága, s ezzel megelőlegezte a 20. század elején induló *Nyugat* nagy irodalmi és kulturális áttörésének szemléleti vonásait⁴.

² Gyáni, i.m. 135-136.

³ Gyáni Gábor, *Fin de siècle-történetírás*. In: Gyáni G.: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Napvilág, Budapest, 2000.31.

⁴ Németh G. Béla, *A kiegyezés kori Magyarország művelődéstörténeti körképe (1867-1900 között)*. Literatura,

Az irodalmi művelődés kétpólusossága, az agrár-vidéki és a polgári-városi művelődési centrumok kialakulása képezte tehát a kiválasztandó és preferálandó irodalmi szerepek társadalmi-kulturális hátterét. A két művelődési pólushoz ugyanis jól meghatározható szerepvárások kötődtek, s az olvasóközönség valósággal sürgette kedvelt hőseinek újbóli megjelenítését. Azok, akiknek a számára a hagyomány egyetemesen élhetőnek tűnt, ennek oltalmazóját a szerény vagyonú de becsületes katonatisztben, kisbirtokosban, közhivatalnokban látták. Azok, akik megéreztek e képek és szerepek idillizáló, illuzórikus voltát (és a mögötte meghúzódó társadalmi széthullást is), egy olyan identitásdiskurzust preferáltak, amelynek előterében a polgári kötődésű, integrált, méltóságteljes, önmegvalósító személyiség eszménye állt. Az sem véletlen, hogy ezt többnyire a művész típusában tudták felmutatni, hiszen az viszonylag könnyen vállalhatta önmagát, mint alkotó egyént, s egyértelműen szembeszegülhetett „lehúzó” környezetével, egy olyan cselekvésszerű értékazonosság alapján, amelyet egyébként konzervatív oldalról ekkoriban többnyire fölényesen lemosolyogtak. (Ady Endrének ama jól ismert költői kijelentése, hogy nem kíván „a szürkéék hegedőse” lenni, és nincs szüksége „megálmodott álmokra”, sokáig a háborgó lelkiületű egyén nagyotmondó megnyilvánulásának tűnt a konzervatív „művelődéscselekvők” és fogyasztók számára.) Mindennek ellenére a költői géniusznak azt a genuin jogát, hogy lírai énként a szenvedés alanyának szerepében lépjen fel, sem a századfordulós Budapesten, sem más „polgári fészkekben” nem illett kétségbevonni⁵.

A konzervatív és a modernista tábor között volt átjárás, sőt a két elv akár egyazon költői énen belül is vitázhatott egymással. Nem véletlen, hogy Gyáni Gábor éppen Adyt idézi, aki *Városos Magyarország* című cikkében széttephetetlen összefüggést lát város és vidék között, egymásra utaltságot és sorsszerű, végzetes kiegészítőlegességet. A város a jelen, a vidék a múlt értékrendszerét képviseli, és a jövő elképzelhetetlen anélkül, hogy szerves kapcsolatukat feltételeznénk. Ady költő- és költészeti képzeletével végül is jól megfér a fogalmilag átértelmezett magyar közösség új alapjára helyezett *nemzeti identitással*. (Annak ellenére, hogy Ady nemcsak a magyar modernitás, hanem a magyar identitásválság nagy hatású költője is, akinek a művészetét az identitás-probléma talán a legmélyebben és a legfájdalmasabban meghatározta.) Ady számára ugyanis – többféle markáns szerepválasztása ellenére – alapvető kérdés volt és maradt: kicsoda ő valójában, s mi az oka sajátos „küldetéses” énjének? Miért ő, az „utolsó magyar”, legszilajabb „ostorozója fajtájának”, s ha igen, akkor miért hordozója minden apró tettében is a „magyar fátumnak”? S valóban, Ady művészete éppoly talányos, mint személyisége, hiszen költészete egyszerre szólaltatta meg a konzervatívok számára oly botrányos modern életérzést (a kor irodalmában erősen formabontónak számító stíluseszközök felhasználásával), valamint a nemzeti és politikai elkötelezettség prófétikus attitűdjét. Adynak ez a kettős szerepvállalása egyszerre irányult a parasztságot ajnározó, közben a vidéket tönkretévő „humbugnacionalisták” és egész városrészeket vásárló, közben „bűnre csábító” „újmagyarok” ellen.

A bűnnek és a bűntudatnak egyébként nagyon is fontos helye volt Ady magyarságképében. Amikor Magyarországot „kis félszeg, nyomorék országnak” látta, ebben benne voltak gyermek- és ifjúkori élményei, de felnőttkori társadalmi tapasztalatai is. Mondani sem kell, hogy ezek nem a társadalomtudós racionalizmuson átszűrte, „objektivizált” tapasztalatai voltak, hanem egy olyan művész élményei és emlékei, aki hangsúlyozottan nemzeti látószöge miatt mindezt a történetiség horizontjába helyezte. Ennek a távlatosságának az axiológiai összetevői

2000.1.50-52.

⁵ „Les artistes et les intellectuels de la capitale autrichienne ont traversé une douloureuse et profonde crise d’identité liée à l’instabilité et à la fragilité de ce moi subjectif désormais privé de son fondement rationnel...” – írja Jacques Le Rider. (*Modernité viennoise et crises de l’identité*. PUF, Paris, 1990. 11.) Le Rider szerint az identitásválság hátterében az individuum „védekező narcizmusa” állt, amely képes volt kifejleszteni ugyanabban a személyiségben (például Wittgensteinban) a morális miszticizmust és a legmagasabb rendű racionális-intellektuális igényeket. Ugyanerről régebben: Alan Janik-Stephen Toulmin, Wittgenstein’s Vienna.1972.

azonban radikálisan különböztek a konzervatív történelemfelfogás önmentegető és önünneplő értékrendszerétől, amelynek középpontjában nem a kritika hanem az önigazolás állt. Egy olyan önigazolás, amely – legalább is Ady szerint – félig ösztönösen, félig tudatosan igyekezett eltusolni „a múlt bűneit” és „a jelen ámokfutását”.

Hagyomány és identitás

A századforduló magyar társadalma a millenarista hagyománykultusz lázában élt. Ez a hagyománytisztelet azonban többnyire felszínes és külsődleges volt, híján a morális és intellektuális mélységeknek. Hozzá kell azonban tenni: a hagyományközpontú társadalmakban még az egyébként erősen *individualizált* identitás is a közösségi normák szerinti rendszerekben azonosítódik, s ezért még az olyan, különben alkatilag szélsőségekre hajló fiatalember is, mint az ifjú Ady, énstabilitását viszonylag könnyen fenntarthatta, illetve érvényesíthette. Otthoni, nagykarolyi és főleg zilahi neveltetése következtében amúgy is eszményítette a függetlenségi vagy kurucos tradíció alapértékeit (noha közben antikonzervatív volt), s ez a mentalitás debreceni korszakában ideológiailag is meghatározóvá vált.

A gyermek Ady mentalitásbeli diszpozíciói a szegényes érmindszenti kúrián és a Biblia közelében alakultak ki, és ezért nem is nagyon volt az életében és a költészetében olyan mozzanat, amit ne a *szükölködés* motívumának vagy a Bibliának az égisze alatt racionalizált volna. Világszemléletére különösen nagy hatással volt szülőfalujának patinás kis református temploma és a helyi temető, amelyet egyébként a falubeli gyermekek játszóhelyként is használtak. A vasárnapi istentiszteletek közösségélménye magyarázza és teszi érthetővé magyarságfelfogásának legmélyebb rétegét. Csakhogy amennyire kötődött a faluhoz és a vidékhez, ugyanannyira lázadt is ellene – ezért lelkében sok minden átrendeződött nagyváradi tartózkodása során⁶.

Ady Nagyváradon belecsöppent a 20. századi magyar modernizáció egyik legjelentősebb műhelyébe. Azok a hagyományellenes érzelmek és indulatok, amelyek évek óta ott forrtak benne, most egyszerre a felszínre törtek. Rádöbbsent, hogy mennyire megveti a magyar valóság „feudális oldalát”, és hogy mennyire nem hisz az úri osztályok társadalmat vezetni hivatott felelősségében. Annál fontosabb lett viszont saját küldetésstudata. A „nagyváradi modernitásban” azonban nemcsak „közösség alá vetettsége” kérdőjeleződött meg, hanem a közösséghez kötő identifikációinak elbizonytalanodásával egyidőben szükségszerűen bekövetkezett személyiségének egyfajta deperszonalizációja is, a „minden Egész eltörött” nyomasztó érzete. Kapcsolatai egyre lazábbak lettek, egyre ingatagabbnak tűnt számára az intézményektekintélye, amelynek nemrég még a rítus és a tradíció közvetítésével lehetővé tették számára a szociális szerepek és pozíciók értelmezését. Ady abba a korszakába érkezett, amikor alapvető problémaként élte meg személyes identitásának fenntartását.

A szociálpszichológia nyelvén szólva: az már egyfajta történeti-antropológiai következmény, hogy a személyes és mindinkább instabillá váló tudatállapot az individuális identitást is átformálja. Ez már nem az akkulturáció és a szocializáció során elsajátított (illetve felépített) stabil narratíva, hanem az állandó kérdés és a folytonos reflexivitás – az egymással felelőséget vállaló élettörténetekben tükröződő entitás⁷.

Az alternatív (vagy éppen fragmentált) én-képek Ady esetében is igencsak változatos identitásjelenségeket képeznek. Az is elmondható, hogy ekkori identitásdiskurzusában rohamosan növekszik az egyre nehezebben áthidalható repedések, törések száma. Ady „nagyváradi identitása” olyan élettörténeti konstrukció, amely a végsőkig személyes anélkül, hogy a szubjektumot elszakítaná attól a szociális mátrixtól (alanyközi viszonyrendszerétől, ma divatos szóval: hálózattól), amelyben önmagát cselekvőként ismeri fel.

⁶ Gyáni Gábor, *Modernitás, modernizmus, identitásválság...*, 138-139.

⁷ Kereskényi Sándor, *A történelem templomai. A szülőföld élményének átpoetizálása Ady Endre költészetében*. Satu Mare – studii și comunicări. Seria istorie-etnografie-artă, nr. XX./II. Editura Muzeului Sătmărean 2014. 163-171.

S tekintettel arra, hogy a lírai én belső történetmondása is egyfajta *life history* konstrukciójának fogható fel, Ady kapcsán elmondható, hogy az imaginárius – amelyben az adott és az elképzelt, a valóság és a fikció találkozik – egyre nagyobb szerepet kap benne. E tragikus találkozás övezetét a „köztesben” jelölhetjük meg. Ennek előfeltételét a *fikcióképzés* olyan aktusa teremti meg, amelyben a reprodukált valóság jellé válik, miközben az imagináriust olyan formulaként szerepelteti, amely lehetővé teszi, hogy felfogjuk, mire mutat a jel. A képi ihlet, a képzelet s mindez az én különös, rendíthetetlen érvényesítésével – ezek Ady poétikájának legmarkánsabb jegyei Pór Péter szerint. Az irodalomtörténész Vörösmarty Mihály és Weöres Sándor versalkotását említi párhuzamként, az a „világigazság” azonban, amit Ady – költészettörténetünkben úgyszólván páratlan szuggesztivitással – kimond, hogy vállalja a harcot a hozzá hasonlóan beteg és hanyatló etnikai közösség ügyéért, s ebben a harcban méltó vezér lehet (miközben a politikai közéletben láthatólag nincs sok keresnivalója) – Ady én-költészetének legautentikusabb, legszemélyesebb védjegye⁸.

S ezt paradox módon (de mi nem paradox Adynál?) a nagyváradi modernizáció és modernitás élménye „hozta ki belőle” – az a megérzés (később: tudatos felismerés), hogy nyilvánosan kell állást foglalni a „magyar perben”, méghozzá talán éppen *koronatanú*ként. Pór Péter szerint Ady Nagyváradon érik vérbeli publicistává (publicisztikája jellegzetesen városközpontú), költészete, ezzel szemben, a fájóan falusinak érzett (látott és ábrázolt) „magyar életről” szól⁹. Nagyváradon ugyanis Ady – kezdődő költői küzdelmében – főleg két kifejezőmód anyagához nyúlt vissza: a századforduló „érzelmi irodalmának” motívumaihoz és a falu (általa emblematikusnak tekintett) képeihez. Így akarta felmutatni az „új” (jel)képalkotást és még általánosabban (de szerinte ugyanolyanszükségszerűen) a költő és a költészet „új” képzetét. Az pedig egyáltalán nem meglepő, hogy a kor viszonyai között éppen Nietzsche-i ihletésű harsány én-kultusza bizonyult hatékonyabb fegyvernek (legalább is rövid távon), míg a „magyar élet” ábrázolásának súlyát (és terhét) ma kezdjük igazán érezni.

Nietzsche hatása tehát bátorította a szubjektum szerepének és az individualitás méltóságának a felmutatását. Ezt maga Ady is felismerte, elismerte, sőt hangoztatta. Nem gondolkodóként, netán esztétaként ragadta meg a filozófus a költőt, hanem prófétaként (az *Imígyen szóla Zarathuszt-ra* című Nietzsche-művet bizonyosan többször is elolvasta), a rokon lélek hevületével. Nagyváradi (szabadkőműves) környezetében sokszor olvasták az akkor kimondottan divatos német szerzőt, s Ady joggal és logikusan azonosíthatta magát a számonkérő prófeta-attitűdöt az *archetipikus költői magatartással*. Az „apollói tisztánlátás” és a „dionüszoszi szenvedély” egyaránt magával ragadta, s tudatosan törekedett arra, hogy lehető összes témájában egy én-képzetű prófeta nevében szóljon, mi több, félrehallhatatlanul lázadó emfázist adott neki. (Verseinek drámai karaktere ebből adódik.)

Tegyük hozzá: bár a fiatal Németh László helyesen érzékelte Ady magyar voltának tragikumát és mélyen tragikus mivoltának „görög vonásait”, szellemtörténeti magyarázata (amelynek középpontjába a Dionüszosz-élményt állította) hiányosnak bizonyult. Az igazsághoz talán az érett Fülep Lajos járt közelebb, amikor úgy vélte: az Adynál megjelenő tragédia-elv egyetemesebb és egzisztenciális jellegű. A költő őszintén hitt abban, hogy a lét tragikumát csak a vállalt és beteljesített küldetés oldhatja fel (vagy esetleg csupán enyhítheti), s innen humanista meggyőződése: az ember felülkerekedhet saját veleszületett gonoszságán, hübriszen az (ön)pusztítás örök készletesein, s nem, szép lehet, a szó erkölcsi értelmében is¹⁰.

A lírai én profetikus felfogása tehát az áldozatiság dramaturgiáját (és szenvedéstörténetét) implikálja, és Ady – amikor alkotó képességeinek teljes odaadásával, állandó „megfeszítettségben” kereste magában az „új” költőt és az „új” költészetet – ilyen „megszentelt” (sőt „felemelt”)

⁸ Erős Ferenc, *Az identitás labirintusai. Narratív konstrukciók és identitás-stratégiák*. Jánus/ Osiris, Budapest. 2001. 32.

⁹ Pór Péter, *Meditáció egy Ady-redivivus esélyeiről*. In: Pór P., Tornayok és tárnák. Tanulmányok a költői teremtés alakzatairól. Kalligram, Pozsony, 2013. 68-69.

¹⁰ Pór Péter, i.m. 66.

áldozatnak érezhette magát. Megtapasztalhatta: lírai beszédében énjének identitáselemei poetikai vonatkozásrendszerben (kánonokhoz és kultúrákhoz, líratörténetekhez és nyelvtörténetekhez, ars poeticákhoz kötötte) jelennek meg, de mindig egyfajta *költőiönértékelés* függvényében, illetőleg annak valamiféle tematizációjaként. Így „harcainak” lírai narrációi óhatatlanul újraszervezik a „szereplő-én” és az elmondott „tett” viszonyát, újra és újra átírva az egyszer már szilárdnak hitt identitásképletet. Az egyezésnek és a különbözőségnek ebben a dinamikájában¹¹ valósul meg költői énje, illetve az az énkép, amelynek vonzereje nagyváradi korszakában válik lényegessé számára.

Ezt az énképet Ady szimbólumok rendkívül bonyolult költői rendszerének kimunkálásához kötötte. Ez az „intellektuális elzálogosítás”, vagy ha úgy tetszik, tudatosan vállalt érzelmi diszpozíció (azt vallja magáról a *Margita élni akar* című, önéletrajzi jellegű verses regényében, hogy „szimbólumoknak volt szeretője”) volt Ady költői önépítésének legmarkánsabb mozzanata. (Költészetének olvasatai végső soron ma is erre a szemantikai gesztusára épülnek, noha szimbolizmusának mai értelmezése több ponton eltér a huszas-harmincas évektől, sőt a hetvenes évekből Király István-féle értelmezéstől is¹².) A szimbólumteremtő eksztatikus szólás uralja költészetét 1906-1912 között, s ahogy magáról mondja *Margita élni akar*ban, iróniával vagy inkább keserűséggel: „Egy poéta-Széchenyi vágytam lenni”. Nyilván a maga mindent és mindekit összekötő, Lánchíd-szerű szimbolikájával, s talán a „legnagyobb magyar” termékenyen tragikus identitástudatával. Csakhogy Ady – vidéki származása és a romantikához való szerves kötődése ellenére – ízzig-vérig modern jelenség, sőt a magyar modernizmus legrepresentatívabb képviselője. Olyannyira, hogy mer vállalkozni arra, hogy saját személyében és művészetében létrehozza azt, amit a magyar modernizmus egyáltalán kínálhatott: a hagyomány és a hagyományellenes jelen új, (ön)kritikus szintézisét.

Ady identitásépítésének eredetisége, azonosság tudatának rendkívüli egyedisége hagyományhasználatának (mondhatnánk: karizmatikus) személyessége felől mérhető fel igazán. Úgy tűnik, mintha semmivel sem törődött volna, csupán ezzel: *előadni a tragikus én, a fizikailag pusztulásra ítélt, szellemileg mégis győzedelmeskedő* hős történeteit. Annak az ének a történeteit, amely önmagát múlt és jövő összekapcsolójaként azonosítja – egyszerre a „legnagyobb” és a „legkritikusabb” magyarként. „Bántott, döfött folyton a Pénz is/ S szép humanitások játsztak velem,/ De lelkemből már sosem érdekelte/ Fölszánt poéta-ceruzámat,/ Csupán Politika és Szerelem” – olvashatjuk *A magunk szerelme* (1913) cím nélküli kezdőversében. Az Ady-szerep(ek) kialakulására nagyon jellemző ez az öt sor – a Pénz, a Politika és a Szerelem nyilván magukon jóval túlmutató szimbólumok, amelyekkel szemben állanak a „szép humanitások”, a maguk nagyon is közvetlen varázslatosságával (noha a költő sejtetni engedi, hogy sokszor bizony ők is „elvonatkoztatások”, a képzelet „játékai”). Aztán ott van a „poéta-ceruzá” – Ady valóban ceruzával írt, és nemcsak versvázlatokat, füstös hotelszobák homályában, hanem kávéházak, szerkesztőségek asztalain, teraszok verőfényében is, noha sokan már akkor gyanították, ez is egy szerep kelléke. Egyébként az, hogy a Pénz okozta „bántások” kerülnek előtérbe, sokat elárul Ady biográfiai identitásáról (amelyet legáltalánosabban *kálvínista-demokrata* értelmiségi identitásnak nevezhetnénk), s egyúttal jelzi a magyar modernitás vezéralakjának anyagi kiszolgáltatottságát. Ez a kiszolgáltatottság a sorsa egyébként a kishemesi eredetű református értelmiség javarészeének, amely így, érthető módon, egyre inkább radikalizálódik a századforduló éveiben. Az, hogy a radikalizálódók élére áll, az Ady kitűnő helyzetfelismerésének és szociális érzékenységének közös következménye. Az viszont, hogy nem tud igazán meghatározó közéleti vezéralakká lenni, kétségkívül összefügg költői önprezentációjának (olykor szokatlanul szélsőséges) megnyilvánulásaival, állandóan érzékelhető ideológia-ellenességével, illetve az általa választott költői szerepek túlságosan „értelmiségire szabott” jellegével.

¹¹ Németh László, *Az Ady-vers genézise*. In: Németh L., *Kiadatlan tanulmányok*, Magvető, Budapest, 1968. I.10-28., valamint: Fülep Lajos, *Ady Endre éjszakai és éjszakaija*. In: Fülep L., *Művészet és világnézet*. Magvető, Budapest, 1976. 44-77.

¹² Paul Ricoeur, *Válogatott irodalomtörténeti tanulmányok*. Osiris, Budapest, 1999. 382-384.

Az önprezentáció és a szerep(ek)

Önprezentáció szempontjából természetesen nagyon változatosak az Ady-versek. Míg a pályakezdő *ars poeticának* számító *Az ős Kajánban* (1907) a költő két énje mérkőzik egymással, a hangulatában, szemléletében pályázáró versekhez sorolható *Az eltévedt lovas* (1914) már-már „énhiányos” megszólalásnak tűnik. Vannak azonban olyan Ady-költemények is – így a sokat elemzett *Sípja régi babonának* (1914) című vers – amely a lírai én problematizálásával válik ki a prófétikus én-kultuszra alapozott költői életműből.

Az ős Kajánnak vannak groteszk, mitikus, naturalisztikus és szimboliztikus vonásai, kultúrtörténeti toposzai – Apolló, Babilon, Kelet, Iant, Mámor (Dionüszosz), Nyugat, rög vagy, véráldomás – nagyon jellemzőek keletkezésének korára, és magyarázzák akkori népszerűségét. A „korhely Apolló” ellen fellázad papja, az „elhasznált, nagy bolond” (a Tekintély elleni lázadás Ady igen rokonszenves és érthető módon népszerű, egyben központi témája mindvégig), a lázadás azonban erőtlenség, kudarcra ítélt. Mi több, az Úr és a Szolga ugyanazon személy – Király István szerint „a vershelyzet alapja a szkizoid kettős én megnyilatkozási kényszere”¹³. A kortársak – talán nem véletlenül – nem annyira lélektudományi, mint inkább társadalmi magyarázattal próbáltak szolgálni. Tóth Árpád például úgy vélte: az ős Kaján nem is annyira Ady „másik”, azaz „bűnös” énje, mint inkább valami „hatalmas külső erő”, amely a versben az élet művészi gazdagságának, vallási titokzatosságának a szimbóluma. Maga Ady (Földessy Gyula feljegyzése szerint) az ős Kajánt a költészet rituális oldalával azonosította – szemben a saját életrajzi énjével. Király István – miután sorra ismerteti a fenti nézeteket (hozzátéve Hatvany Lajos vagy Móricz Zsigmond, Németh László vagy Szerb Antal véleményét is¹⁴) – az ős Kajánt az életszeretet (a költői én aktív oldala), a lírai ént pedig az élettagadás (a költő énjének passzív oldala) princípiumaival azonosítja. Vagyis az „élhetetlen jelen” jelképévé válik a „hát-ráló én”, ugyanakkor az „életet adó múlt” az „élni érdemes élet” szimbóluma lesz. Király felismerése azért jelentős, mert élesen megvilágítja *hagyomány* és *identitás* drámai viszonyát Ady költészetfelfogásában. Másrészt jelzi Adynak saját újító szerepéről, illetve ennek tragikumáról vallott meglehetősen ellentmondásos nézeteit is – a megoldhatatlanság érzetét „szerepverseinek” szorongató ambivalenciáiban.

A háborús magyar élet krónikásának szerepében azonban Ady sokszor tudatosan választja a lírai én elszemélytelenítését. *Az eltévedt lovas* például olyan versnek tekinthető, amelyben a múlt kétarcúságának antropomorf (a lovas) és dezantropomorf (a vegetáció) öszszetevői közötti távolság az utóbbi (személytelen) dominanciáját mutatja. A hagyomány egyes elemeinek elértéktelenedése, megkérdőjeleződése, netán végleges elvesztése – ráadásul a tradíciót feltételező körülmények tartós hiányában – a történelem már-már állandónak tűnő, nyomasztó azonosságokon alapuló ismétlődéséhez vezethet. Az, hogy a múlt meghaladottnak hitt, rémségesen emberellenes vonásai „kelnek életre” valamilyen „illogikus” örök visszatérés jegyében (vagyis hogy a história irracionális felülír mindenféle társadalmi ésszerűséget, és ezáltal már szinte *eredendőnek* bizonyul), olyan üzenete a versnek, amely lehetetlenné teszi a lírai én közvetlen megmutatkozását¹⁵.

Egy évvel azelőtt Ady még büszkén jelenthette ki: „én voltam Úr, a Vers csak cifra szolga” (*Hunn, új legenda*, 1913), noha maga is sejtette, hogy bármiféle (pozitív vagy negatív tekintetű) hagyomány egynemű szerkezetként való megjelenítése lényegében egyszerűsítő és torzító. Tehát nem tartható fenn, sőt kidolgozandó egy olyan költői látásmód és szereprendszer, amely a diskurzusban egyidejűleg problematizálja a költőnek és a versbeli beszélőnek a különféle tradícióhoz, illetve hagyományrészekhez való viszonyát. Így jelenik

¹³ Pór Péter, „Szimbólumoknak volt szeretője”: alkalmi írás egy rendkívüli költőről, Ady Endréről. In: Pór P., i.m. 71-107.

¹⁴ Király István, *Ady Endre*. Magvető, Budapest, 1971. I. 458.

¹⁵ Király, i.m., I. 461-462.

meg Ady kései korszakában a múlt megszólítható és meg nem szólítható jelentésrétegeinek differenciációja. Ezzel párhuzamosan fokozatosan háttérbe szorul az önprezentáció hangos én-kultusza. A versszövegek nyitottságát korlátozó, az én szuverenitásának praxisára épülő költőiség helyett (vagy inkább helyén) létrejön a lírai alany költeményen belüli elhajlása¹⁶.

Az *identitásdiskurzus* és a *szerepválasztás* összefüggésének poétikai fontosságávélik érzékelhetővé a *Sípja régi babonának* című „kuruc” versben. Itt a költő sajátosan magyar (kuruc) identitásválasztása úgy vetítődik a lírai én döntésére, hogy annak logikája végzetesen összekapcsolódik a babona múltba húzó erejével és a jövő (az olvasó által is jól ismert) kilátástalanságával. A vers szerkezete ugyanakkor megengedi azt a feltételezést, hogy a lírai én önértelmezése („Csak magamban sírom sorsod”) ellentétben áll végső kijelentéseivel, s főleg a babona hatásával (más hang is szól). A szövegből kétféle értékperspektíva is kiolvasható. A *kettőség* eme *poétikájában* jelentős funkciót kap az intertextualitás – az egykori kuruc költészet, a népi rigmusok, a hajdani szólások és közmondások vendégszövegként való felhasználása, szöveggörnyezetük, szövegösszefüggéseik (egyáltalán: népnyelvi mivoltuk) kamatoztatása. A zárósortok – aligha véletlenül – a népköltészeti tradíció egyik kedvelt, sokszor alkalmazott rímszerkezetét (issza/ vissza) idézik fel. Az eldöntetlenséget sejtető másik szólamnak pedig azért lesz jelentős retorikus szerepe, mert ellensúlyozza a versbeli beszélő feltételezéseit – egy másik jelentésbeli (és ontológiai) sík igazságtartalmának tekintetében¹⁷.

A megszólítások mentén is felbontható a vers modalitása. A sípszó először „édes népemként”, másodsor pedig „átkozott népemként” szólítja meg az etnikai közösséget. Míg a lírai én kijelentései egyértelműnek tűnnek (azaz: végleg elmegy, sose néz vissza!), addig a felidézett hagyomány beszéde ennek az ellenkezőjét sugallja (mindig visszavágyik!). A *többszólamúság* által jelzett *megkettőződött alanyiség* a diskurzusban emlékeztet *Az ős Kaján* „szkizoid” kommunikációs vershelyzetére. Csakhogy itt a szövegek közti kapcsolatok és a lírai hang megkettőződése nyomán olyan *többszólamúság* alakul ki, amely a múlthoz való viszony egyértelmű rétegződését jelzi. E poétika az eldönthetlenség olyan (ideológiaellenes) retorikáját, a versszemantikai jelentésképzés olyan (a szimbolizmushoz képest más módon) újfajta nyitottságát eredményezi, amely kivételes pillanata nemcsak Ady, de a századelő egész költészetének¹⁸.

Elmondható tehát, hogy Ady önprezentációs identitásdiskurzusai a szimboliztikus versbeszéd révén kiteljesítik a romantikus hagyományokat, míg a szimbolizmuson való túllépéssel horizontot nyitnak a 20. századi modernség felé. Kezdetben az Ady konstituálta individuum rögzítődik a szimbolista poétika keretében, különösen erős én-kultusza és költői szerepfelfogása révén. Aztán Ady önprezentációja egyre személytelenebbé válik – ebben jelentős szerepe van az irodalmi műveltségben (és általában a magyar modernizmusban mint mozgalomban) végbement változásoknak, de a társadalmi körülmények későbbi, a háború okozta tragikus átalakulásának is. Nyilván azoknak van igaza, akik Ady versbeszédének egyszerűsödését nem valamiféle fizikai fáradságban, illetve „költői kimerülésben” látják, hanem éppen ellenkezőleg, úgy vélik, a költő „lépést tartott korával” és meg is találta az azt kifejező formanyelvet. A költészetet meghatározó én utópiájától (valamint misztikájától és mítoszától) eljutott az alkotó szubjektum képességeit és körülményeit újraértelmező (és a lírai én funkcióit is átgondoló) kifejezőmódig¹⁹.

Az identitásdiskurzusok Ady költészetében különösen a „szerepv” vonatkozásában alakulnak át²⁰. Szerep és költészet a líraolvasás (nagyon réginek nevezhető kezdetei óta) iker-

¹⁶ Lőrincz Csongor, A retorika temporalitása. *Az eltévedt lovas mint intertextus*. Iskolakultúra, 1999.2.69-81.

¹⁷ Eisemann György, *A lírai én mitológiája Ady költészetében*. In: Eisemann Gy., Ósformák jelenidőben, Orpheusz, Budapest, 1995. 148.

¹⁸ H. Nagy Péter, *Sípja régi babonának*. In: H. Nagy P., Ady kollázs. Kalligram, Pozsony, 2003. 66-90.

¹⁹ H. Nagy Péter, i.m.

²⁰ Kulcsár Szabó Ernő, *Az „én” utópiája és létesülése (Ady Endre avagy egy hatástörténeti metalepszis nyomában)*. In:

viszonyban van, és így az is kérdéses: végrehajtható-e egyáltalán a szereptől való függetlenedés a költészet önprezentációjában. Ennek problematikusságát Kulcsár-Szabó Zoltán, Király Istvánnak egy olyan elemzésén mutatja ki, amelyet az Ady-kutató *Az utolsó kuruc* című versnek szentelt. A „bemutató” és „önértelmező” beszédmód kettősségét (illetve a kettőség Király általi tételezését) megkérdőjelezi azzal, hogy a versnek lehet egy olyan olvasata, amely a címben jelölt alakot tételezi lírai énként. Ez egyúttal azt is jelzi, hogy Ady mennyire nehezen tud elszakadni a romantikus hagyománytól (és mennyire nehezen tudja megszüntetni a „kuruc szerepet”) költészetében. A szerep elutasításának „színrevitele” ugyanis nem lép ki egy megszólalásmód (és egy műfaji hagyomány) megidézésének keretei közül (vagyis nem lép ki a „kuruc bujdosó ének” szerepéből). A szerep megszűnésének lehetőségét felkínáló szöveg így valójában nem képes véghezvinni ezt a folyamatot – a szerep megszűnésének a lírai én által közvetített „színrevitele” maga is szerepnek bizonyul.

Ne feledjük azonban azt sem, hogy a nyelv elsődlegességének bármiféle elismerése minden megnyilatkozást azonnal és szükségszerűen felruház valamilyen „szereppel”. Ebben az értelemben tehát már minden vers „szerepversnek” minősíthető – ami azt is jelenti, hogy bármely lírai vers létesülése egyben magával is vonja egyfajta *maszk* érzékelését az olvasás során. (Ez a hangsúlyozott önéletrajziség esetében is érvényesül, amikor, Paul de Man szerint, az olvasó „önleplezést” vár, és igényli „a maszk eldobását”. Philippe Lejeune egész monográfiát szentelt az „önéletrajzi szerződésnek”, nyomatékosítva, hogy „az első személy nem más, mint szerep”.)²¹

A „szerepvers” műfaja az én és a *szerep* együttes megnyilvánulását sugallja (látszólag a folyamat elbeszéltségének időbeliségét kiküszöbölve), illetve a lírai én megkettőződését. Az, hogy a szerep fogalma – adrámai művek olvasásának és értelmezésének kérdésétől most eltekintve – éppen a líraolvasásban jutott jelentős funkcióhoz, azzal is magyarázható, hogy a *beszélő én* azonosítása (és antropomorfizálása) itt elsőrendű kérdés. (Gondoljunk arra, Ady esetében mekkora vonzerőt gyakorolt a korabeli olvasóra a költő „botrányos magánélete” – duhaj fellépése, netán szexuális kalandjai – vagy éppen, esetleg csupán hírből ismert, publicisztikájának politikai éle.) Ady „mítosza és valósága”, valamint „álarcai” és „igazi” arca önlegitimáló témaválasztás volt azon kortársak (főleg „barátok”) számára, akik Ady identitásdiskurzusait „szerepalakító képességével” szerették volna azonosítani vagy esetleg egybemosni. Azt viszont, hogy a szerep létesülése szükségszerűen előfeltételezi a nyelv antropomorfizálását, a *narratív alakzat* sajátos jelenléte teheti láthatóvá.

Kereskényi Sándor
Muzeul Județean Satu Mare
Satu Mare, RO
kereskenyis@yahoo.com

Könyvészet

Eisemann György, *A lírai én mitológiája Ady költészetében*. In: Eisemann Gy., *Ősformák jelenidőben*, Orpheusz, Budapest, 1995.

Erős Ferenc, *Az identitás labirintusai. Narratív konstrukciók és identitás-stratégiák*. Jánus/ Osiris, Budapest. 2001.

Fülep Lajos, *Ady Endre éjszakái és éjszakája*. In: Fülep L., *Művészet és világnézet*. Magvető, Budapest, 1976.

Kulcsár Szabó E., *Irodalom és hermeneutika*. Akadémiai, Budapest, 2000. 148-168.

²¹ Kulcsár-Szabó Zoltán, „*Én*” és hang a líra peremvidékén. In: Kulcsár-Szabó Z., *Metapoétika. Önprezentáció és nyelvszemlélet a modern költészetben*. Kalligram, Pozsony-Budapest, 2007. 89-93.

- Gyáni Gábor, *Fin de siècle-történetírás*. In: Gyáni G.: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Napvilág, Budapest, 2000.
- Gyáni Gábor, *Modernitás, modernizmus és identitásválság: a finde siècle Budapest*. Aetas, 2004.
- Kereskényi Sándor, *A történelem templomai. A szülőföld élményének átpoetizálása Ady Endre költészetében*. Satu Mare – studii și comunicări. Seria istorie-etnografie-artă, nr. XX./ II. Editura Muzeului Sătmărean 2014.
- Király István, *Ady Endre*. Magvető, Budapest, 1971.
- Kulcsár Szabó Ernő, *Az „én” utópiája és létesülése (Ady Endre avagy egy hatástörténeti metalepszis nyomában)*. In: Kulcsár Szabó E., Irodalom és hermeneutika. Akadémiai, Budapest, 2000.
- Kulcsár-Szabó Zoltán, *„Én” és hang a líra peremvidékén*. In: Kulcsár-Szabó Z., Metapoétika. Önprezentáció és nyelvszemlélet a modern költészetben. Kalligram, Pozsony-Budapest, 2007.
- Lőrincz Csongor, *A retorika temporalitása. Az eltévedt lovas mint intertextus*. Iskolakultúra, 1999.
- H. Nagy Péter, *Sípja régi babonának*. In: H. Nagy P., Ady kollázs. Kalligram, Pozsony, 2003.
- Németh G. Béla, *A kiegyezés kori Magyarország művelődéstörténeti körképe (1867-1900 között)*. Literatura, 2000..
- Németh László, *Az Ady-vers genézise*. In: Németh L., Kiadatlan tanulmányok, Magvető, Budapest, 1968.
- Pór Péter, *„Szimbólumoknak volt szeretője”: alkalmi írás egy rendkívüli költőről, Ady Endréről*. In: Pór P., i.m. 71-107.
- Pór Péter, *Meditáció egy Ady-redivivus esélyeiről*. In: Pór P., Tornokok és tárnák. Tanulmányok a költői teremtés alakzatairól. Kalligram, Pozsony, 2013.
- Ricoeur, Paul, *Válogatott irodalomtörténeti tanulmányok*. Osiris, Budapest, 1999.